

Inhoud:

De Gezondheidscommissies 1902-1933, deel I	1
Beelden uit vervlogen tijden, deel II	9
De Aalscholver, Phalarcorax carbo sinensis	12
Koelsnippers, deel IV	16
Cartografie en heemkunde	27
Oud Nieuws, deel III	33
Verenigingsnieuws	40

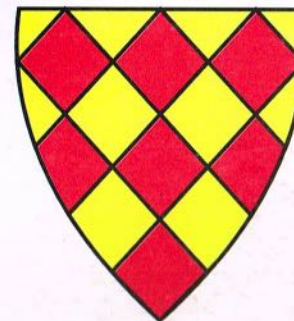

Heemkundesnippers is een uitgave van de Heemkundevereniging Maasstreek, gevestigd te Stein.

Secretariaat Heemkundesnippers:

P.H.A. van Os
Dross. Saldenstraat 11
6181 ER Elsloo
Tel: 046-4372787

Bankrekeningen t.n.v. Heemkundesnippers Maasstreek:
Rabo 11.41.34.499; ABN-Amro 43.19.00.361

Heemkundesnippers Maasstreek

Afbeelding voorblad: Winter in Elsloo, geschilderd vanaf het Amsterveld met op de achtergrond "de Knup" Cor van den Akker, 1977

Redactie:

P.H.A. van Os
R.P.A. Paulussen
J. Sieben
J.W. Sizoo

ISBN: 90-70692-34-1
ISSN: 0920-9107

De Gezondheidscommissies 1902-1933, deel I

Piet van Os, sectie geschiedenis

Inleiding

Gezondheid en huisvesting, met alles wat daarop betrekking heeft, zijn de belangrijkste factoren van menselijk welzijn. Tijdens de tweede helft van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw begonnen de politiek en de overheid zich daadwerkelijk meer met de huisvesting, gezondheidszorg en aanverwante zaken te bemoeien. Deze ontwikkeling werd enerzijds veroorzaakt door de grote problemen en mistoestanden t.a.v. de gezondheid en huisvesting van de arbeidende klasse en anderzijds door de sterke groei van de kennis op het gebied van geneeskunde, hygiëne en huisvesting in de loop van de negentiende eeuw. Vanaf 1865 traden een aantal wetten in werking, o.a.: het Toezicht op de Volksgezondheid (1865) de wet op de Besmettelijke Ziekten (1872); de Kinderwet van Van Houten (1874); de Arbeidswet (1889).

De aanvaarding van de *Gezondheidswet van 1901* leidde o.a. tot de instel-

GEMEENTEN	Bevolking op 1 Januari		Levend geborenen in :		Overleden op den leeftijd minder dan 1 jaar in :	
	1904	1905	1904	1905	1904	1905
Amby	1217	1261	55	55	9	15
Beek	3034	3060	93	106	26	22
Bemelen	256	254	3	7	1	—
Berg en Terblijt	1343	1412	46	48	7	6
Borgharen	788	812	35	32	7	4
Bunde	1115	1150	31	35	5	4
Cadier en Keer	753	830	24	19	2	1
Eijsden	2501	2548	91	79	6	10
Elsloo	1500	1535	53	62	8	16
Geulle	1090	1089	38	25	4	4
Gronsveld	2107	2129	63	71	7	13
Heer	3120	3294	139	175	37	47
Houthem	1448	1472	31	42	5	7
Itteren	523	540	18	10	—	2
Meerssen	5529	5554	242	243	49	41
Mesch	283	293	7	2	—	—
Oud-Vroenhoven	2724	2970	139	118	18	28
Ryckholt	1786	1910	63	72	10	6
Schimmert	318	319	5	3	2	—
Ulestraten	1533	1601	41	35	4	3
	899	922	33	29	5	1
	33867	34955	1250	1268	212	230

ling van gezondheidscommissies. Op het platteland werd per district, dat bestond uit een aantal kleinere gemeenten, één commissie gevormd. De commissies hadden tot doel om in overleg met de betreffende gemeenten, mistoestanden op het gebied van gezondheid, wonen, hygiëne etc. te constateren en te verbeteren. In hetzelfde jaar stelde de *Woningwet van 1901* o.a. minimale bouwtechnische eisen vast, waaraan een woning moest voldoen; regelingen t.a.v. woningverbetering; onbewoonbaarverklaring; onteigening. De ingestelde *Inspectie van Volkshuisvesting* controleerde de uitvoering van alle wetten en voorschriften m.b.t. de woningwet.

In Limburg werden de volgende districten gevormd: Heerlen, Gulpen, Meerssen, Roermond, Venlo, Venray en Weert. De gemeente Elsloo viel onder het district Meerssen, samen met 20 andere kleine gemeenten (zie tabel). De gemeenten Stein en Urmond behoorden tot het district Sittard, dat bestond uit 18 gemeenten met totaal 31655 inwoners: Bingelrade (385 inwoners), Börn (1716), Broeksittard (676), Echt (5810), Geleen (2620), Grevenbicht (1206), Jabeek (413), Limbricht (1316), Munstergeleen (741), Nieuwstadt (837), Obbicht en Papenhoven (826), Oirsbeek (1035), Roosteren (967), Schinveld (1243), Sittard (6157), Stein (2111), Susteren (2256) en Urmond (1340), zijnde de toestand in 1903.

De districtcommissie werd benoemd door de Commissaris van de koningin in de provincie Limburg en bestond uit een selectie van notabelen van een aantal gemeenten in het district. We geven als voorbeeld de samenstelling van de gezondheidscommissie van het district Meerssen in het jaar 1904:

lid en voorzitter: de heer H.J. Beckers, arts te Beek;

leden: de heren:

N.J.H. Demelinne, apotheker te Maastricht;

H. Dirix, kapelaan te Beek;

N. Dorsman, gepensioneerd kapitein der Marechaussee te Bunde;

M. Hennissen, hoofd der school te Elsloo;

J. Kleuters, notaris, burgemeester en lid der Provinciale Staten van Limburg te Meerssen;

H. Lamour, adjunct-commies ter provinciale griffie van Limburg te Meerssen (tevens secretaris van de commissie);

J.P.H. Lemmens, aannemer te Beek;

H.A. Molema, arts te Meerssen;

G. Theunissen, aannemer te Oud-Vroenhoven

De gezondheidscommissies kwamen 8 tot 12 keer per jaar in besloten zitting bijeen en dan werden de lopende zaken behandeld, zoals klachten van de inwoners, resultaten van onderzoek, berichten naar en van de diverse gemeenten, etc.

Jaarlijks werd een samenvattend verslag van het voorafgaande jaar uitgebracht.

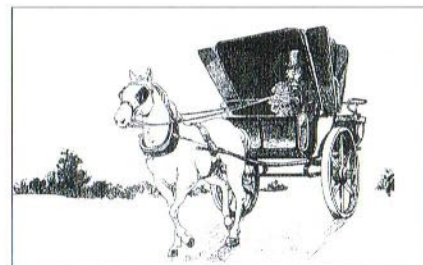
Per provincie was een *Inspecteur voor de Volksgezondheid* belast met de controle op de uitvoering van de gezondheidswet, die tevens een begeleidende en adviserende taak had t.o.v. de commissies.

In deze en de volgende afleveringen van de Heemkundesnippers zullen een aantal typerende gedeelten uit de jaarverslagen en correspondentie van de commissie, het gemeentebestuur en inwoners van Elsloo, Stein en Urmond worden gepubliceerd. Het materiaal is afkomstig uit het gemeentelijk archief van Sittard. Wij danken Peter Schulp, medewerker van het archief in Sittard, voor de hulp bij het voor ons toegankelijk maken van de archiefstukken.

Voorziening in geneeskundige en verloskundige hulp in Stein in 1904

brief van de gemeente Stein aan de gezondheidscommissie

district Sittard d.d. 30 april 1904

Ter voldoening aan Uw verzoek bij schrijven van den 11 Januari jl., No. 165, heb ik de eer op de daarin gestelde vragen, U Edelachtbare te antwoorden als volgt:

a) De geneesheeren, die in deze gemeente geregeld praktijk uitoefenen zijn de drie hierna genoemden

als:

1e Dr. H.J. Beckers, gevestigd te Beek

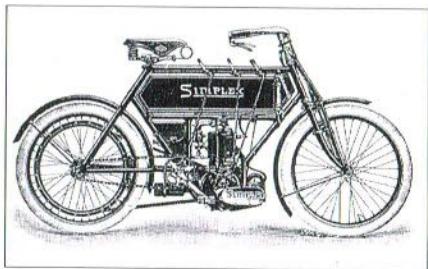
2e Dr. P.M. Lemmens, gevestigd te Leuth in België, en

3e Dr. P. Smeets, gevestigd te Mechelen aan de Maas in België

De afstand van de kom dezer gemeente tot de woonplaats van elke dezer drie geneesheeren bedraagt respectievelijk: één uur, drie vierde uur, en één uur.

b) Geene vroedvrouw oefent in deze gemeente praktijk uit.

c) Als middelen van vervoer worden door twee van de onder a) genoemden geregeld gebezigd:

1e Bij gunstig weder: Een stoom-rijwiel door Dr. Beckers, en een gewoon rijwiel door Dr. Smeets.

2e Bij ongunstig weder: Een rijtuig bespannen met een paard door ieder der evengenoemde twee geneesheeren. Dr. Lemmens bezigt geen middel van vervoer.

Daar, waar de geneesheeren Lemmens en Smeets de Maas moeten passeeren kunnen ze gebruik maken van een klein veer voor voetgangers op elk uur zowel van den dag als van den nacht, en van een gierpontveer op elk uur tusschen zons op- en ondergang.

d) Dr. Lemmens voornoemd is in deze gemeente aangesteld voor doodschouw, vaccinatie en armenbehandeling

Getekend namens burgemeester en wethouders: A.Brouns

Hoge kindersterfte

uit het jaarverslag 1906 van de het district Meerssen

Alhoewel wij reeds in onze vorige verslagen meerder factoren hebben genoemd, die op den algemeenen gezondheidstoestand van invloed zijn, hebben wij vermeend op enkele daarvan thans meer de aandacht te moeten vestigen.

Deze zijn:

1e de grote kindersterfte,

2e de drinkwatervoorziening, en

3e de woningtoestanden.

Teneinde de groote kindersterfte meer in het licht te stellen, laten wij hieronder volgen een staat der gemeenten van ons ambtsgebied met het aantal levend geboren en overleden beneden het jaar over de jaren 1904-1905.

Hieruit volgt dat op 100 geboren overleden op een leeftijd minder dan een jaar:

in 1904 17.00

in 1905 18.14

terwijl het gemiddeld aantal geboren per 1000 inwoners bedroeg: in 1904 36.87

in 1905 36.27

(De cijfers m.b.t. de kindersterfte beneden de leeftijd van 1 jaar over de periode 1901 t/m 1905 bedroegen voor:

Elsloo 19 per 100 levend geboren

Stein 20 " " " "

Urmond 16 " " " "

bron: C.B.S., red.)

Vergelijkt men voorts de statistieken van het aantal overleden beneden het jaar op 100 geboren van de verschillende provinciën onderling in de jaren 1901-1905, ook in verband met het aantal geboren per 1000 inwoners, dan blijkt daaruit wel is waar, dat hooge geboortecijfers in den regel gepaard gaan met hooge kindersterfte en omgekeerd, doch van den anderen kant blijkt daaruit evenzeer, dat voor Limburg, in vergelijking met de andere provinciën, eene onevenredige verhouding tusschen het geboortecijfer en het aantal overleden beneden het jaar te constateren is. Waar dit sterftcijfer voor Limburg over de jaren 1901-1905 gemiddeld op 17.23 te stellen is bij een gemiddeld aantal geboorten van 32.8 per 1000 inwoners, daalde dit cijfer voor Zuid-Holland tot 14.37, voor Utrecht tot 15.05, voor Overijssel tot 13.07, voor Drenthe tot 10.73 bij een gemiddeld aantal geboorten van resp. 32.1, 31, 31.4, en 34 per 1000 inwoners. Terwijl in het algemeen de kindersterfte in Limburg vroeger beneden het gemiddelde van het Rijk bleef, steeg dit cijfer in de laatste 10 jaren verre boven het gemiddelde. Zoals uit de cijfers, berekend voor het complex der gemeenten van ons ambtsgebied blijkt, stemmen deze vrijwel overeen met die voor de gehele provincie, zoodat de gesignaleerde ongunstige toestand voor Limburg in het algemeen ook voor het ressort der commissie in het bijzonder in het licht treedt.

Stelt men de vraag, welk complex van oorzaken hier voornamelijk in het spel is, dan kan daaronder zeker als eene der hoofdoorzaken gerangschikt worden eene met betrekkelijk weinig zorg gekozen en ondoelmatige voeding. Wij willen hier niet verder in bijzonderheden treden, doch alleen op het werkelijk te constateren feit, dat de voeding niet zelden zonder de minste zorg geschiedt en wel in die mate, dat de zwakke verteringsorganen van het jeugdig individu aan die ondoelmatige voeding geen weerstand kunnen bieden en aandoeningen dier organen daarvan het gevolg zijn. Wanneer men trouwens de statistiek van de doodsoorzaken nagaat, dan ontwaart men, dat de ziekten, welke zeer jeugdige personen hoofdzakelijk ten grave doen dalen, zijn: aandoeningen van de verterings- en ademhalingsorganen, waarvan eerstgenoemde voornamelijk haar grond vinden in eene ondoelmatige voeding, gepaard gaande met het gebruik van slecht drinkwater, en laatstgenoemde wellicht verband houden met eene gebrekkige huisvesting.

Alhoewel wij met genoeg kunnen constateeren, dat op het gebied van de drinkwatervoorziening hier en daar vooruitgang te bespeuren is, zullen nog vele verbeteringen en nieuwe drinkwatervoorzieningen moeten aangebracht worden, voor men den toestand als gunstig kan qualificeeren. Wanneer men toch op verschillende plaatsen moet ondervinden, dat water uit kleine rivieren en beken, die op verschillende wijze verontreinigd worden, gedronken wordt, dan kan men veilig zeggen, dat wij op dit gebied nog verre ten achter zijn. Elders zijn openbare putten op zulke afstanden van woningen gelegen, dat men vrijelijk de bewoners dier huizen als van drinkwater verstoken kan beschouwen, terwijl weer op andere plaatsen de aanwezigheid van open putten tot verontreiniging van het water aanleiding geeft. Wat den toestand der drinkwatervoorziening daarenboven nog verergert, is het bijna totaal gemis aan een behoorlijke afvoer van het vuil ten plattelande, waardoor de bodem aan eene aanmerkelijke verontreiniging blootstaat.

Wat het derde punt betreft kunnen wij verwijzen naar hetgeen door ons onder het hoofdstuk "Volkshuisvesting" dienaangaande is opgemerkt. Verbetering van woningen en onbewoonbaarverklaring is op het platteland niet zoo gemakkelijk te bereiken als in steden, alwaar de meeste kleine woningen niet in eigendom zijn bij den bewoner zelf en dus een optreden der commissie met veel minder bezwaren gepaard gaat. In verband daarmee zal ook het bouwen van kleine woningen door particulieren of door bouwverenigingen ter voorziening in den woningnood, eventueel ontstaan door onbewoonbaarverklaring, in gemeenten met een overheerschende landbouwbevolking vrij wel tot de vrome wenschen blijven behooren.

Te klein kerkhof in Berg-Urmond uit het jaarverslag 1903 van het district Sittard

Op de vergadering van 10 November rapporteerde de sub-commissie, dat volgens eene haar mondeling medegedeelde verklaring van den heer Pastoor in Berg-Urmond het R.K. Kerkhof aldaar te klein is, zoodat zelfs nog niet geheel vergane lijken bij begrafenissen voor den dag zouden komen; de sub-commissie vond dan ook, oppervlakkig beschouwd het Kerkhof klein; naar aanleiding van dit rapport werden dd. 14 Nov., no. 130, vanwege de Commissie aan den heer Pastoor te Berg nadere inlichtingen gevraagd. De Commissie ontving dd. 21 Nov. '03 van den heer Pastoor de volgende mededeelingen:

Dat de Parochie Berg 633 inwoners telt en dat het sterftcijfer van die Parochie bedroeg in het jaar 1899: 11; in 1900: 12; in 1901: 10; in 1902: 7; in 1903: 13.

En dat de grootte bij meeting van het Kerkhof blijkt te zijn 4 are 60 centiare. Deze zaak is door de Commissie nog niet afgehandeld.

De bewaar-of kleinkinderschool in Stein anno 1904 brief van de gemeente Stein aan de gezondheidscommissie district Sittard

Stein den 29 April 1904

Ter voldoening aan Uw verzoek bij schrijven van den 11 Maart jl, No. 296, hebben wij de eer

U Edelachtbaren het volgende mede te deelen:

Er bestaat in deze gemeente eene van de in margine bedoelde plaatsen en wel eene bewaar- of kleinkinderschool.

Deze school is opgericht in het jaar 1897 en wordt in stand gehouden door het Roomsche Katholiek Parochiaal Kerkbestuur.

Aan dezelve zijn werkzaam twee Eerwaarde zusters Franciscanessen, van welke de eene figureert als schoolhouderes en de andere als helpster.

In het begin van dit jaar waren in die school aanwezig 36 jongens en 56 meisjes of te zamen 92 kinderen.

Van elk kind wordt een schoolgeld geheven ten bedrage van dertig cents per maand; on- en minvermogenenden worden resp. kosteloos en tegen verminderd schoolgeld opgenomen.

Van en met het jaar der oprichting tot en met het afgelopen heeft het Kerkbestuur, ter tegemoetkoming in de kosten van instandhouding der bewaarschool, van de Gemeente een jaarlijksch subsidie genoten ten bedrage van Honderd Gulden.

Dit subsidie is, met ingang van het loopende jaar, voor een tijdvak van twintig jaren, bepaald op fls. 250,-, zulks naar aanleiding van de door het Kerkbestuur voorgenomen Stichting van een o.m. tot dat doel bestemd gebouw, daar de school tot nog toe in een gehuurd huis met aanhoorigheden wordt gehouden.

Getekend namens burgemeester en wethouders: A. Brouns

Geen prostitutie in Stein brief van de gemeente Stein aan de gezondheidscommissie district Sittard, betreffende vragen over het aanwezig zijn van prostitutie in de gemeenten

Stein, den 12 Mei 1909.

In antwoord op de, bij Uwen brief van den 28 April jl., No 851, gestelde vragen, hebben wij de eer en het genoeg U Edelachtbaren mede te deelen, dat in deze gemeente niet zijn en ook nooit zijn geweest:

1° a) Bordeelen

b) Clandestine huizen van ontucht; en

c) Rendez-vous huizen

2° Personen door wie clandestine prostitutie wordt uitgeoefend.

3° Personen, waarvan bekend is, dat zij als zoogenaamde deskundigen voor vrouwen fungeeren.

4° Winkels, waarin meer speciaal preservatief middelen (voorbehoedsmiddelen, red.) worden verkocht.

5° Personen waarvan bekend is of die verdacht worden, dat zij zich onledig houden met het brengen van meisjes in eene omgeving aan ontucht gewijd.

Getekend namens burgemeester en wethouders: A. Brouns

Een onhygiënische toestand van de pastorie in Urmond

brief van de Inspecteur van de Volksgezondheid P. Joosten aan de gezondheidscommissie van Sittard

Sittard,

16 Juli 1909.

Zeer geachte Dokter,

De heer pastoor van Urmond mijn broeder, maakt zich bezorgd over den hygiënischen toestand der te betrekken pastorie en meent het nuttig dat het gebouw aan een grondige desinfectie wordt onderworpen. Mijn collega Dr. van der Hagen meent ook dat in het onderhavige geval, desinfectie aangezien is, alvorens tot het betrekken der woning over te gaan. Aangezien Uwe Commissie een toestel ter ontsmetting rijk is, zou U wellicht kunnen bevorderen, dat spoedig daartoe overgegaan wordt en dat zeer ter geruststelling van mijn broeder zal dienen. Aangezien mijne aanwezigheid te Sittard slechts kort is ben ik niet in de gelegenheid U persoonlijk over de zaak te spreken, doch hoop, dat U dit schrijven als zoodanig zal gelieven te aanvaarden. Met gevoelens van hoogachting, na beleefde groeten, Uw dienstwillige dienaar, P. Joosten

P.S.: Is wellicht reeds aan het verlangen van de Weleerwaarde heer pastoor tegemoet gekomen?

Wordt vervolgd.

Bronnen en literatuur:

Archief gemeente Sittard
Archief C.B.S. Heerlen

J.F.R. Philips, Gezondheidszorg in Limburg, 1980.

Beelden uit vervlogen tijden, deel II

De redactie heeft deze keer voor deze rubriek gekozen voor een aantal bijzondere landschapsbeelden en dorpsgezichten van de bekende Elsloose schilder Cor van den Akker(74). Hij verruilde Eindhoven in de jaren zestig voor Elsloo, de plek waar hij behalve zijn levensgezellin Mia, ook de inspiratie en de sfeer vond voor zijn schilderstukken. Honderden doeken schilderde hij, o.a. landschappen, die een romantische sfeer van rust en herkenning ademen. In overleg met Cor zijn een aantal stukken uitgekozen, waarvan er vijf in deze rubriek zijn geplaatst en een op de voorpagina. Het zijn allemaal locaties in Elsloo en omgeving. De schilder heeft de afbeeldingen geromantiseerd en ze min of meer geplaatst op de situaties uit het verleden; voor de kenner van het mooie Elsloose gebied echter nog zeker wel herkenbaar. Vooral i.v.m. dit aspect passen ze aardig in deze rubriek.

Hoewel presentatie in kleur van de uitgekozen werken in dit blad niet mogelijk was, denken wij dat de lezer een goede indruk wordt gegeven van de stijl en de kwaliteit van zijn werk.

Wij wensen Cor en Mia nog vele gelukkige jaren in hun geliefde Elsloo toe.

Afb. 1): Oud-Elsloo gezien vanuit de Maasvallei vóór het graven van het Julianakanaal (1968).

Afb. 2: Oud-Catsop in de sneeuw; het pleintje Op den Dries, gezien vanuit de Winanduskapel (1997)

Afb. 3: Lentebloesem in Terhagen (1976)

Afb. 4: Sneeuwlandschap in de omgeving van de Lindeberg (1996)

Afb. 5: Winter op Medammerweide (1982)

De Aalscholver, *Phalacrocorax carbo sinensis*

Antoinette Duijsters, sectie geologie

Het opvallende silhouet, de gestrekte hals en korte staart van de Aalscholver of in ouder Nederlands Schollebaar, is de laatste 10-15 jaar een gewone verschijning in het Maasdal geworden. Vóór het verhaal over de altijd zwarter dan zwart gemaakte vogel eerst zijn portret. (Overigens moet ik hier vermelden dat de sensatieverhalen nog steeds in vogelboeken voorkomen, vooral die boeken die herdrukt worden, zonder dat men de gegevens controleert; hierdoor blijven de misstanden bestaan.)

De Aalscholver komt op veel plaatsen in de wereld voor, verdeeld in 6 ondersoorten. De in Nederland voorkomende ondersoort is de Europese continentale ondersoort *sinensis*. Het onderscheid is alleen duidelijk als ze hun broedpakje aanhebben. De lengte is 80-100 cm. En het gewicht 1810-2810 gr. De mannetjes zijn groter dan de vrouwtjes. Ze broeden in kolonies in bomen, bij voorkeur in de buurt van viswater, maar als het nodig is kunnen ze tot wel 25 km op en neer vliegen. Ze kunnen goed vliegen, maar ook zeer goed zwemmen. Hun poten zijn uitgerust met zwemvliezen en doordat hun veren nat worden neemt hun zwaarte toe, zodat ze beter onder

water kunnen blijven. Het zijn oogjagers, dus hebben ze redelijk helder water nodig. Meestal vissen ze maar een keer per dag, waarna ze in hun typische houding hun veren drogen.

De genoemde voorwaarden houden in dat op plaatsen waar veel scheepvaart is, zoals het Julianakanaal, je zeer zelden Aalscholvers ziet. De Grensmaas en de Maasplassen zijn heel geschikt en dat heeft tot gevolg dat er veel vogels overwinteren. In hun broedkleed hebben hun veren een mooie bruine tot bronsgroene glans, alleen de randen

Probioort	Aantal
Paling <i>Anguilla anguilla</i>	4
Pos <i>Gymnocephalus cernua</i>	58
Baars <i>Perca fluviatilis</i>	116
Snoekbaars <i>Stizostedion lucioperca</i>	11
Spiering <i>Osmerus eperlanus</i>	153
Blankvoorn <i>Rutilus rutilus</i>	592
Kolblei <i>Blicca bjoerkna</i>	4
Winde <i>Leuciscus idus</i>	6
Brasem <i>Abramis brama</i>	20
Sneep <i>Chondrostoma nasus</i>	1-2
Karperachtige <i>Cyprinide species</i>	1071
Amerikaanse Rivierkreeft <i>Orconectes limosus</i>	3
Totaal	2037

fig. 1: Prooikeuze van de Aalscholvers, gebaseerd op braakballen (n=231) verzameld op de slaapplek te Osen (Roermond) in de periode september 1990 tot en met maart 1991

zijn zwart. Ze hebben een gele haaksnavel, groene ogen, een rode vlek aan de snavelbasis, een witte wang en dijvlek en een mooie krans van lichte veren in de hals.

Het legsel bevat 3-4 eieren die na 28-30 dagen uitkomen. De jongen krijgen zwarte donsveren en worden eenmaal daags gevoerd. Als de jongen groter zijn kunnen ze met de kop bijna geheel in de krop van een ouder verdwijnen; meestal echter worden er maar één jong of in goede jaren twee jongen groot. Ze kunnen vliegen na 9 weken en zijn geslachtsrijp tussen 3 en 4 jaar; ze kunnen 15-20 jaar oud worden. In de broedtijd vangen de ouders zo veel vis dat ze helemaal vol zitten; deze vis is voor de jongen bedoeld. Doordat de vogels vroeger vooral in de broedtijd gedood werden, hebben ze de naam een veelvraat te zijn. Nu nog beweren vissers dat Aalscholvers tot 5 kg vis per dag eten, terwijl uit onderzoek is gebleken dat het gemiddelde over het jaar 500 gr per dag is. Voor de aanvang van het broedseizoen (maart) eten ze het meest; om alle inspanningen aan te kunnen, leggen ze een voorraad vet aan.

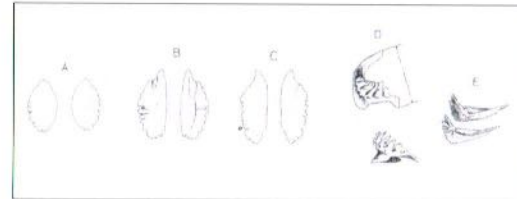

fig. 2: Voorbeelden van moeilijk verteerbare visresten: gehoorbeentjes (otolieten) van Pos (a), Baars (b) en Snoekbaars (c), keeltand van Blankvoorn (d) en een voorkieuwboog (preoperculum) van Baars (e). Van de gehoorbeentjes zijn boven- en onderzijde afgebeeld. (tekeningen: Ruurd Noordhuis)

Als grote opvallende viseten- de vogel is hij door de vissers altijd als een grote concurrent beschouwd. Hij is massaal afgeschoten, vergiftigd, van broedplaatsen verjaagd en zelfs opgehangen. In 1812 werd over hem geschreven: *de Aalscholver stinkt stuitender en afstotender dan alle andere vogels, zijn gestalte is walgelijk, zijn geluid schor en hees en zijn eigenschappen min*. Maar in de middeleeuwen hoorde hij in het rijtje van de "edele"

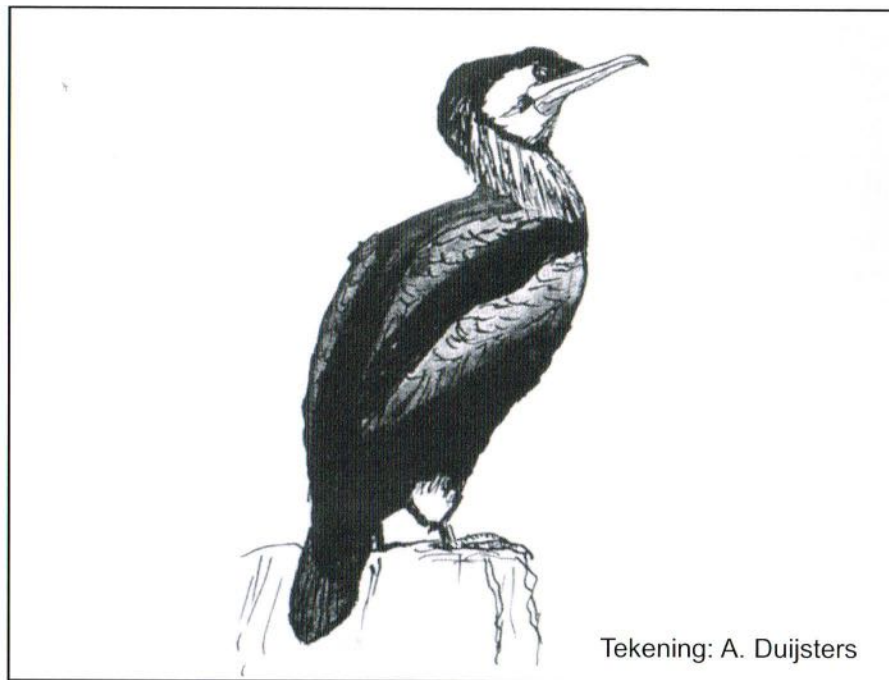
vogels, waarop alleen door de edelen gejaagd mocht worden, maar tegen deze regel werd volop gezondigd.

Aangezien Nederland eigenlijk één grote delta is, waren er overal langs de rivieren, plassen en het IJsselmeer (Zuiderzee) broedkolonies. Ondanks de vervolging kon de Aalscholver zich redden. Maar in twintigste eeuw was hij bijna verdwenen: in de dertiger jaren bereikte de vervolging een hoogtepunt en na de tweede wereldoorlog kwam daar nog eens de watervervuiling bij. In de jaren zestig kwam het dieptepunt, er waren nog maar 750 broedparen

over. In 1965 kreeg de Aalscholver wettelijke bescherming en langzaam nam het aantal weer toe en werd over hem geschreven als *een zeer interessante, mooie en tevens overwegend nuttige vogel, met een veelzijdig sociaal leven*.

De bescherming kwam op gang, maar de vervuiling nam toe. Het gevaarlijkste voor de vogels zijn de gifstoffen die zich in de vogel ophopen en tot verminderde vruchtbaarheid leiden. De meststoffen zorgen via de voedselketen, via algen, voor meer vis en er ontstaan vlak bij het zeer visrijke Markermeer, de Oostvaardersplassen, broedkolonies.

Het probleem van minder zicht onder water lossen de Aalscholvers op door, evenals de nauw verwante pelikanen, in groepsverband te vissen. Een deel duikt de diepte in, jaagt de vis bij elkaar en dan naar boven, waar de andere de vis pakken. De vogels wisselen over elkaar buiteland van groep. Het is een buitengewoon efficiënte techniek, waarmee ze vooral spiering, witvis en pos vangen. Het aantal broedparen neemt snel toe en in de Oostvaardersplassen ontstaat de grootste broedkolonie van het Europese vasteland. En, geheel onbedoeld, helpen de vissers de Aalscholvers. Het

IJsselmeer wordt overbevist op baars en snoekbaars; dit zijn roofvissen en hun prooidieren bereiken daardoor een onnatuurlijk hoge stand en dit zijn de vissen die de Aalscholver vangt (zie fig. 1).

Eind tachtiger jaren bereikte het aantal broedparen een hoogtepunt: ongeveer 14000 paren. Maar dan wordt het moeilijker: de visstand dunt uit, de vogels brengen hierdoor minder jongen groot, de kolonies verspreiden zich en het aantal vogels komt in evenwicht met het voedselaanbod.

Uit onderzoek van braakballen door o.a. het RIZA (Dienst Binnenwateren Rijkswaterstaat) o.m. bij de slaappleatsen langs de Maas in Limburg, heeft men voor het eerst een vrij goede kijk op het voedsel van de Aalscholver gekregen. Aan de hand van kaken, kieuwdeksels en otolieten (gehoorbeentjes, zie fig. 2), is het mogelijk de vissoorten uit de braakballen te determineren.

De eerste slaappleatsen langs de Maas waren in 1990 te Olsen (gemeente Roermond) en Dilsen (B.). Inmiddels vinden we slaappleatsen in het hele Maasdal; de vogels zijn doortrekkers, overwinteraars of nog niet volwassen vogels, die ook in de broedtijd hier blijven. Het eerste broedgeval in de Grensmaasvallei was in 1996 te Boorse, helaas nog niet aan de Nederlandse kant van de Maas. Onderzoek wees uit dat de Aalscholver geen bedreiging vormt voor de visstand in Limburg, zodat we van deze aparte vogels kunnen genieten en hopelijk gaan velen nu ook eens anders denken over de visetende vogels.

Want het is zo mooi om op een nevelige ochtend een vlucht over te zien komen, of te zien hoe ze in hun aparte houding hun veren laten drogen; deze vogels horen gewoon bij het water.

Literatuur en bronnen:

1. Vogels, tijdschrift van Vogelbescherming Nederland.
2. Limburgse Vogels, 1991 nr. 3, uitgave van het Natuurhistorisch Genootschap Limburg.

Koelsnippers, deel IV

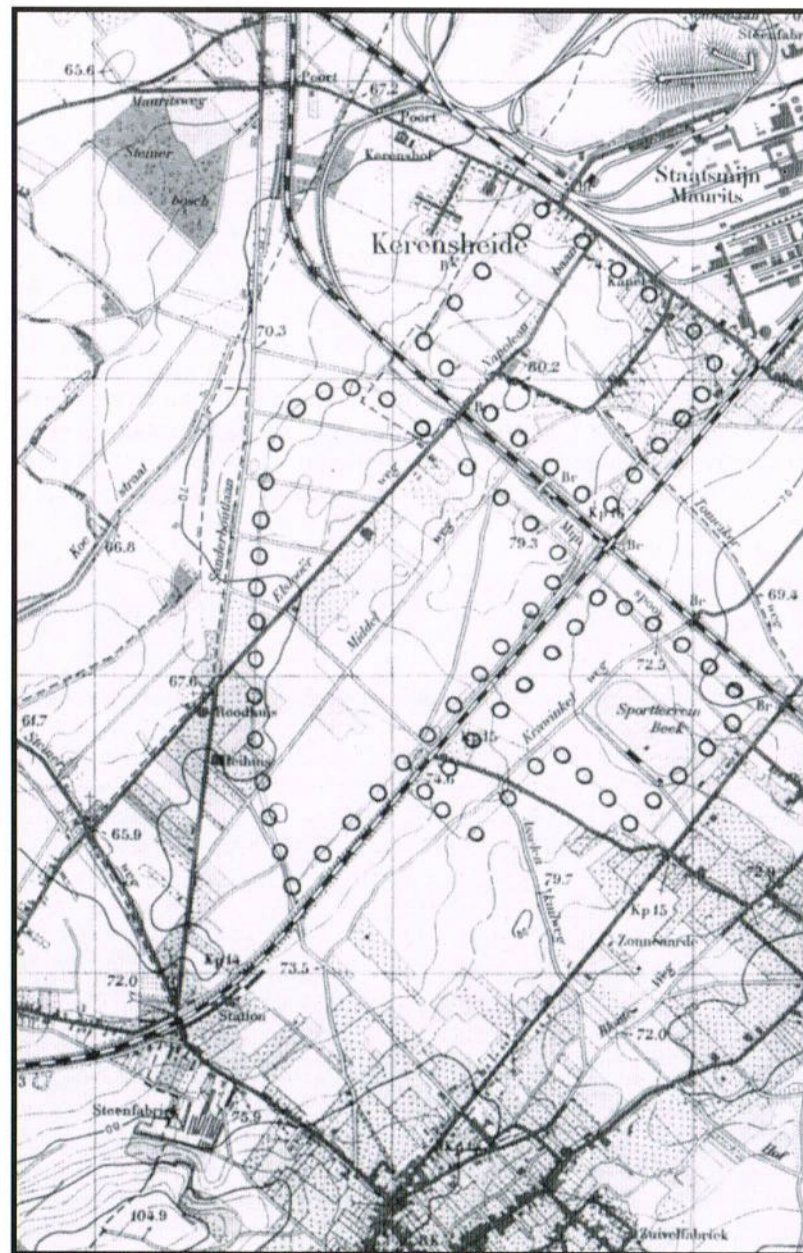
Piet van Os, sectie geschiedenis

Inleiding

Nadat als hoofdthema's in de eerste drie afleveringen resp. het ondergronds mijnbedrijf, de cokesfabrieken en de kunstmestfabricage aan bod zijn gekomen, wordt in deze aflevering van "koelsnippers" aandacht besteed aan de productie van de kunststoffen.

De plastics en kunstvezels hebben na de tweede wereldoorlog een enorme opgang gemaakt en zijn in de huidige maatschappij niet meer weg te denken. Wie zou direct na de oorlog gedacht hebben, dat men binnen enkele tientallen jaren op grote schaal in de bouw, industrie, landbouw, handel, verkeer en huishouden plastics zou toepassen en dat zonder de kunststoffen de uitvoering van het werk ondenkbaar zou zijn? De geschatte wereldproductie steeg vanaf 1938 van ca. 300.000 ton met een factor 300 tot ca. 90 miljoen ton in 2000 [1-242]

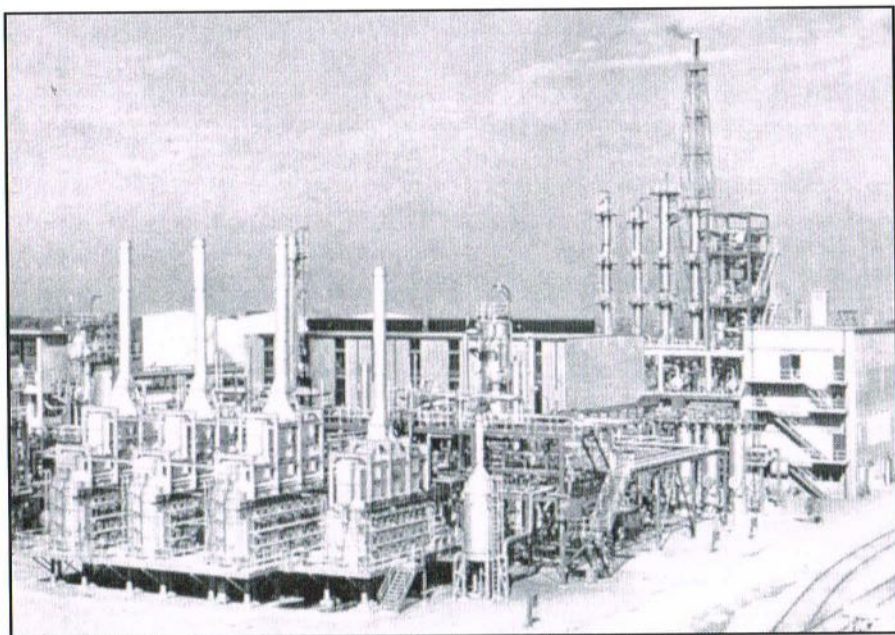
De Staatsmijnen, in feite toch "kolen- en cokesboer", startte in de jaren vijftig van de vorige eeuw met de productie van de kunststoffen als gevolg van het feit dat men beschikte over een aantal bijproducten die vrijkwamen tijdens de productie van cokes en cokesovengas. Een belangrijk bijproduct was benzeen, een koolwaterstofverbinding waaruit men, na eigen research, een nieuwe productiemethode ontwikkelde voor caprolactam, de grondstof van nylonvezels en -garens. In 1952 startte men met de productie op de terreinen van het S.B.B.. Een tweede bijproduct van de cokesfabrieken was etheen, eveneens een eenvoudige koolwaterstofverbinding, de grondstof voor polyetheen, de bekende kunststof met vele toepassingen op allerlei gebied, zoals buizen, folie, huishoudelijke artikelen, en coating van papier. In 1956 besloot men van het cokes-etheen polyetheen te gaan produceren en in 1959 kwamen de eerste kilo's uit de fabriek (zie foto blz 20). Het kaartje op blz 17. geeft met de bolletjes de huidige omvang van het polychemiebedrijf aan, geprojecteerd op een kaartje uit ca. 1935, schaal 1:25.000; op dit kaartje is duidelijk te zien, dat de oorspronkelijke Elslooër weg en in het verlengde daarvan de Napoleonbaan, nu helemaal zijn weggevaagd door DSM-lokaties.

Explosieve groei op velerlei gebied

De polyetheenfabriek begon met een capaciteit van ca. 7000 ton per jaar, gelimiteerd door de hoeveelheid etheen die per jaar in het cokesovengas beschikbaar was. Het was echter niet lonend om met dergelijke geringe capaciteiten op de markt te komen. Daarom besloot men in 1959 een kraakinstallatie voor olieproducten te bouwen. Bij het zgn. kraakproces in deze installatie, kortweg NAK genoemd, (afgeleid van: Nafta, een benzineproduct van de olieraffinaderijen en de K van kraken) wordt uit olieraffinageproducten d.m.v. kraken (processtechniek voor het verkleinen van de moleculen), etheen, propeen en andere stoffen bereid. Deze kraakproducten vormen de grondstoffen voor een scala aan kunststoffen die in de periode vanaf de jaren zestig tot ontwikkeling zijn gekomen.

In 1961 werd de eerste NAK gebouwd; de Nieuwe Limburger deed op 17-3-1961 daarvan verslag:

1961, de eerste naftakraakinstallatie in bedrijf

Bij cokesfabriek Emma verrees moderne olie-kraakinstallatie.

Grote tanks, voor de uit Stein aangevoerde olie.

Geleen. In een snel tempo is ten noordwesten van het zich nog steeds uitbreidende complex van de cokesfabriek Emma een voor de Staatsmijnen geheel nieuw en omvangrijk project verzezen: de olie-kraakinstallatie, welke een belangrijke rol gaat spelen bij de kunststoffen-fabrikage van de chemische bedrijven...

Wanneer de nieuwe olie-kraakinstallatie in gebruik genomen gaat worden - dat zal reeds over enkele maanden zijn - zullen de Staatsmijnen ethyleen (=etheen, red.) aan olie gaan onttrekken, waardoor een aanzienlijke productieverhoging van polyethyleen mogelijk wordt.

Want onttrok men tot nu toe aan één ton steenkool 6 kg ethyleen, aan één ton benzine kan men binnenkort 250 kg ethyleen onttrekken.

De olie-kraakinstallatie werd in het afgelopen jaar in een snel tempo gebouwd door Werkspoor en andere maatschappijen en onder toezicht van Engelse deskundigen. In de nabijheid van de kraakinstallatie verzezen onlangs vijf grote oliereservoirs.

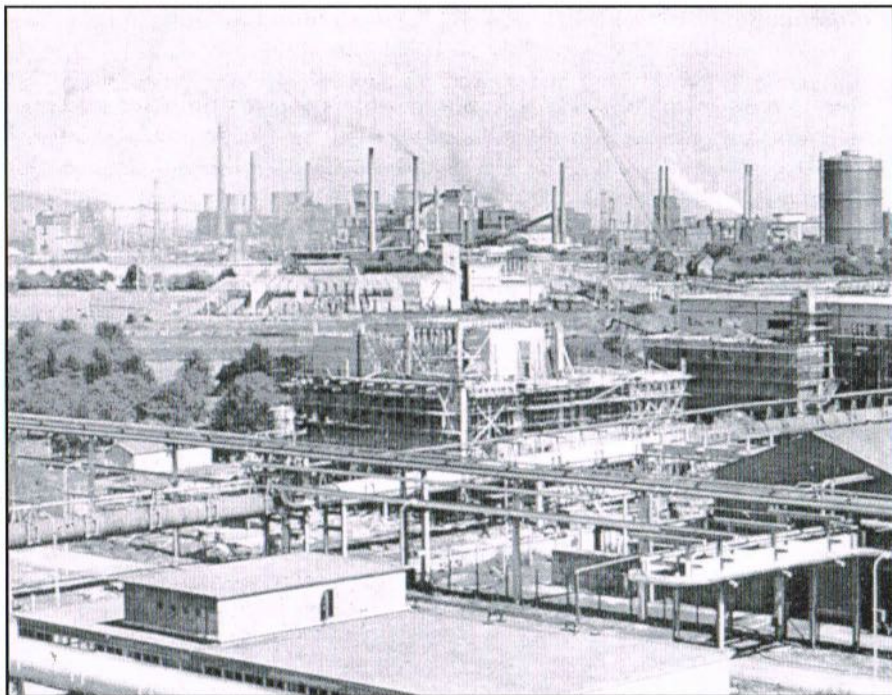
De olie zal worden geleverd door de Esso, die de olie met tankers naar de Staatsmijnenhaven te Stein zal vervoeren. Via een acht km lange pijpleiding zal de olie naar de tanks bij de kraakinstallatie worden gepompt.

Wanneer aan de olie de ethyleen is onttrokken zal het dan overblijvend product, hoog-octaan-benzine, weer terugverkocht worden aan Esso, waardoor de uiteindelijke oliekosten voor de Staatsmijnen tot de helft teruggebracht kunnen worden...

Voor de bouw van deze kraakinstallatie moest de verbindingsweg van Geleen via de cokesfabriek Emma naar Elsloo worden omgelegd, waarbij tevens rekening werd gehouden met de binnenkort door te trekken autoweg Keulen-Heerlen-Antwerpen, vanaf Neerbeek via Stein naar de Belgische grens... (zie kaart op blz 17).

In de jaren vijftig en zestig vonden m.b.t. de Nederlandse en met name de Zuid-Limburgse economie een aantal belangrijke gebeurtenissen en veranderingen plaats. Op de eerste plaats werd de olie en het aardgas, die in de bodem in de omgeving van Schoonebeek en andere plaatsen in Noord-Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog waren ontdekt, geëxploiteerd. Een interessant verhaal over het hoe en waarom van deze ontdekking vinden we in een artikel van G.Borghuis uit 1979:

...Eigenlijk begint het NAM-verhaal (Nederlandse Aardolie Maatschappij) al in de eerste jaren van de tweede wereldoorlog. Toen kregen in een café in het Twentse Oldenzaal plannen "gestalte" om vrij diep in de Nederlandse bodem naar aardolie of aardgas te gaan boren. Vanwaar ineens die belang-

1958, de eerste polyetheenfabriek in de steigers, links op de foto ziet men nog de boomgaard van Sangers. In de beginfase na inbedrijfname van de fabriek bestond deze boomgaard nog. Tijdens de zogenaamde decomp's, dat waren enorme knallen die ontstonden als de druk in een vat te hoog werd en de drukbeveiliging in werking trad, werd een hoeveelheid polyetheen over de appelbomen gedrapeerd, die er dan als enorme suikerspinnen uitzagen. Op de voorgrond het badlokaal en geheel rechts in het midden de Proeffabriek waar diverse productie-procédés op kleine schaal werden getest. Op de achtergrond de skyline van de Staatsmijn Maurits en de cokesfabriek Maurits.

stelling voor de mogelijke aanwezigheid van bitumina in onze ondergrond? Door de oorlogshandelingen tijdens de meidagen van 1940 was menig Shell-man, met verlof in Nederland, niet meer in de gelegenheid naar zijn werkterrein, ergens ver over zee, terug te keren. Om deze groep van tientallen gestrande technici van de boortechnische dienst, of uit de productiesector van Shell, hetzij van Shell-Tankers, uit de handen van de bezetter te houden, startte in begin 1942 in Nederland onder de naam "Exploratie Nederland" een campagne die als doel had boringen naar aardolie- of

aardgasvoorkomens in onze bodem te verrichten...

Na de oorlog werd met wisselend succes de zoektocht naar olie en aardgas voortgezet en werd behalve olie ook aardgas gevonden met als klap op de vuurpijl de enorme gasvelden in Slochteren en omgeving in 1959. De astronomische omvang van de gasvoorraad werd in het verloop van de jaren zestig pas goed bekend. De ontdekkingen van aardgas en daarnaast olie en gas op het continentaal plat van de Noordzee waren voor de Staatsmijnen, mede tengevolge van haar deelname in de exploitatie, enorme meevallers na de kolencrisis. Door het beschikbaar komen van aardgas en de toepassing van olieraffinageproducten werd het mogelijk om de kunstmest- en chemische industrie van de Staatsmijnen in de jaren zestig voort te zetten en uit te breiden.

In het boek van Dr. F.A.M. Messing *De mijnsluiting in Limburg*, wordt uitgebreid ingegaan op alle aspecten van de hectische periode 1955-1975. Wij zullen ons beperken tot belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen in het polychemiebedrijf dat verrees bij en op de terreinen van de cokesfabriek Emma II.

Chronologisch overzicht van de belangrijke ontwikkelingen en gebeurtenissen van het polychemiebedrijf

1957: start van een proeffabriek voor polytheen; 1958: de ethyleenfabriek voor het zuiveren van de cokes-etheen in bedrijf; 1959: hogedruk-polyetheenfabriek met bijbehorende eindverwerking in bedrijf, merknaam Stamyldan-LD; 1961: NAK I in bedrijf; 1962: lagedruk-polyetheenfabriek in bedrijf, merknaam Stamyldan-HD; start formalinefabriek, de grondstof voor thermo-hardende plastics; 1966-1972 toestroom van mijnwerkers t.g.v. de mijnsluitingen naar de chemische industrie DSM; 1967: NAK II in bedrijf en de EPT- kunstrubber-fabriek, merknaam Keltan; 1968: de cokesfabriek Emma II wordt stilgelegd en er wordt een begin gemaakt met de ontmanteling om plaats te maken voor de uitbreidingen van het polychemiebedrijf; 1970: de aanleg van het pijpleidingennet naar Rotterdam, het Ruhrgebied en Antwerpen voor olieproducten en etheen van en naar DSM, gedeeltelijk klaar; 1971: NAK III in bedrijf, sluiting van NAK I; 1972: PVC-polyvinylchloride-fabriek in bedrijf, merknaam Marvylan, (de PVC-fabriek is de eerste uitbreiding ten oosten van de spoorweg Maastricht-Sittard); 1974: ABS-kunststof-fabriek in bedrijf, merknaam Ronfalin; 7 november 1975: een zwarte bladzijde in de geschiedenis van het polychem.: de explosie van NAK II, 14 dodelijke slachtoffers en vele gewonden; 1977: Polypropreen-kunststof-fabriek in bedrijf, merknaam Stamyldan-P; 1979: NAK IV in bedrijf; 1981: REKO-kunststofrecycling in bedrijf en de MTBE-fabriek voor de grondstof-

bereiding t.b.v. loodvrije benzine; 1988: Beursgang van DSM: de overgang van een overheids- naar een particulier bedrijf.

Behalve dat vanaf de zeventiger jaren tot heden, de diverse genoemde fabrieken zijn vergroot en ze hun productiepakket hebben uitgebreid, zijn ook een aantal nieuwe fabrieken voor speciale plastics zoals Stanyl, Stapron en UHPE opgestart. [2]

De industrie in de laatste halve eeuw

Na de Tweede Wereldoorlog, dat mag iedereen duidelijk zijn, hebben in de industrie en zeker ook in de chemische industrie een enorme expansie en metamorfose plaats gevonden. De oorzaken daarvan zijn velerlei, maar als een van de belangrijkste mag genoemd worden: het praktisch toepassen van wetenschap en ontdekkingen in de chemie en techniek uit de voorafgaande decennia.

Ook de ervaringen uit de oorlogsindustrie werden toegepast. De informatiemaatschappij komt op gang en de automatisering in alle werkgebieden van de maatschappij.

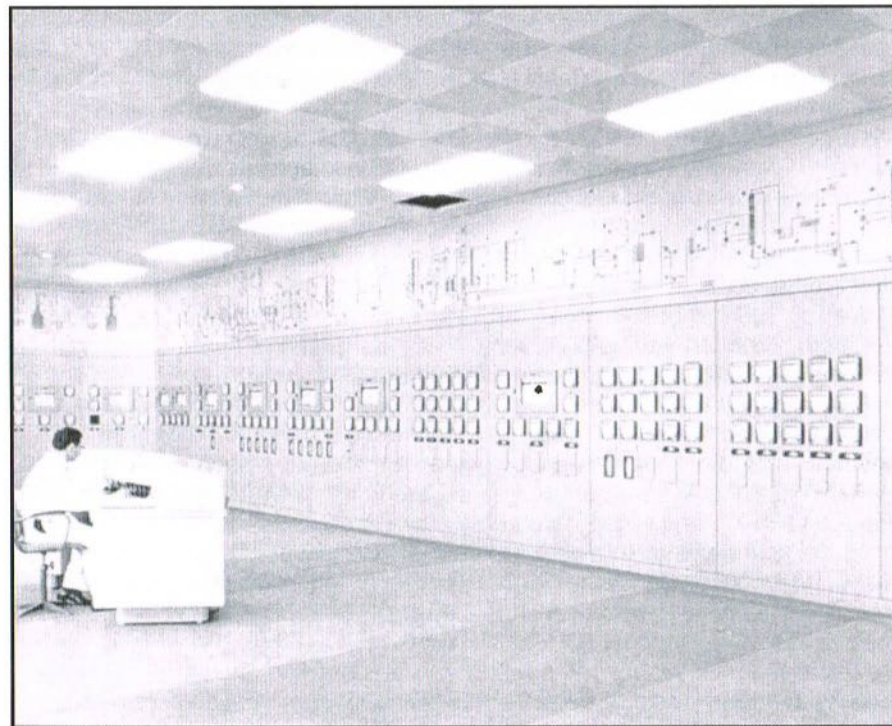
Het gaat in het kader van deze artikelen te ver om alle aspecten betreffende dit fenomeen te behandelen. We zullen aan de hand van voorbeelden uit de praktijk de situatie schetsen zoals die zich voordeed in de kunststofsector van DSM in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw.

De productietechniek

In het begin van de jaren zestig was het productiepakket beperkt tot twee soorten polyetheen met als grondstof etheen, geproduceerd door een kraker.

Het productieprincipe bestaat bij de ene soort polyetheen (Stamylan LD) uit het comprimeren van het gas tot zeer hoge druk en temperatuur in dikwandige reactorvaten; daarna komt door het injecteren van katalysator een polymerisatiereactie op gang, die het etheen omzet in een hete stroperige polyetheenmassa, die na verwerking in een extruder tot plastickorreltjes wordt verwerkt; de korreltjes worden in zakken opgeslagen en verkocht aan de externe klanten, die er emmers, speelgoed, folie enz. van maken. De tweede soort polyetheen (Stamylan HD) is een geheel ander proces waarbij het etheengas wordt opgelost in een soort benzine en er na het toevoegen van een katalysator een mengsel ontstaat van fijne polyetheendeeltjes in benzine.

Na een groot aantal bewerkingen ontstaat een droog poeder, dat evenals de eerste soort polyetheen in een extruder wordt verwerkt tot plastickorreltjes, de grondstof voor o.a. plasticflessen.

een meetkamer (NAK I) met honderden regelaars en daarboven een zogenaamd Grafic Panel, dat schematisch, d.m.v. genummerde symbolen voor pompen, vaten, reactoren, ovens, kolommen, metingen, regelingen en verbindingsleidingen, de procesvolgorde en besturingsvolgorde van de fabriek aangeeft.

De mensen in het bedrijf in de periode 1950-1970

De processen in de naftakraker en ook in de polytheefabrieken spelen zich, i.v.m. de brandbare gassen en vloeistoffen, grotendeels af in apparatuur die in de buitenlucht is opgesteld. De productie vindt plaats in continu werkende installaties, die bemand worden door ploegen van 10 tot 20 man, afhankelijk van de soort fabriek. De ploegen wisselen elkaar af, zodat een volledige bezetting over 24 uren gewaarborgd is. De besturing van de processen geschiedt voor het grootste gedeelte vanuit een centrale controle-ruimte, de meetkamer zie bovenstaande foto, ze geeft een beeld van een meetkamer uit 1950-1970; in de meetkamers anno 2000, ziet men alleen de

beeldschermen en procescomputers voor de besturing van de fabriek) De besturing wordt uitgevoerd door soms wel 100 of meer aparte besturingsinstrumenten, regelaars genaamd, een of meer voor elk vat, tank of kolom van het proces.

De regelaars houden b.v. de temperatuur, de druk of het niveau van een vat op een ingestelde en gewenste waarde. De bedieningsman of operator in de meetkamer corrigeert indien nodig de instellingswaarde van de regelaars. In sommige gedeelten van de fabriek is besturing vanuit de meetkamer niet mogelijk of niet geautomatiseerd en in dat geval komt de buitenoperator in actie. De buitenoperator is in de jaren zestig en zeventig meestal in de fabriek gestationeerd en zijn onderkomen bestaat uit een klein bedieningshok. Hij maakt vandaar uit op vastgestelde tijden een controle-ronde door het gedeelte van de fabriek waar hij verantwoordelijk voor is; neemt op zijn dagstaat bepaalde gegevens op van de instrumenten die buiten aan de apparatuur zijn opgesteld; neemt bij storingen of afwijkingen zelf actie of roept telefonisch hulp in; voert opdrachten vanuit de meetkamer uit. In de fabrieken met veel compressoren, die in een aparte hal zijn opgesteld, wordt de bediening en controle uitgevoerd door de operators met een machinistenopleiding. In de fabrieken met extruders, die eveneens binnen zijn opgesteld, wordt de bediening en besturing door de extruder-operators ter plekke uitgevoerd en heeft men de beschikking over een kleine meetkamer.

De leiding van de ploeg is in handen van de chef van dienst, hij coördineert de werkzaamheden; is verantwoordelijk voor de veiligheid van werken, kwaliteit en kwantiteit van de productie; neemt contact op met de hulpdiensten bij storingen; zorgt voor het personeelsbeleid van de ploeg; is de contactman voor overleg en ruggespraak met de fabriekschef en met zijn collega's van de andere ploegen.

Voor het goed functioneren van een fabriek zijn natuurlijk niet alleen de mensen in de continudienst nodig, maar meestal ook nog een groot aantal medewerkers, zoals technische vaklieden voor het onderhoud, instructeurs voor de opleiding en instructies, technologen voor de verbeteringen en optimalisatie van het proces, laboranten voor de nodige analyses van het product, mensen van de researchafdeling, logistieke en verkoopafdelingen enz..

Toch brengt het werk in de continudiensten op deze grote fabrieken, waarin zich veel gevaarlijke stoffen bevinden en bewerkingen onder extreme condities plaats vinden, een aparte sfeer mee onder het bedieningspersoneel. Men ondervindt het aan den lijve als er storingen optreden en er soms spannende en kritieke situaties ontstaan. Het leveren van slecht werk heeft directe gevolgen voor de collega's en dus is men heel afhankelijk van

elkaar. Daarnaast zijn de werktijden (vooral de nachtdiensten) minder goed voor het bioritme van de mens. Het werken tijdens het weekend en feestdagen is niet optimaal voor sociale contacten buiten het bedrijf. Dit alles schept een soort saamhorigheidsgevoel van mensen die in hetzelfde schuitje zitten.

Toen in de loop van de jaren zestig het polychemiebedrijf zich snel uitbreidde, werd in allerlei personeel aangeworven. Geschoolde mensen, specifiek voor de bediening in dit soort fabrieken, waren nauwelijks te vinden of nog in opleiding. Ten gevolge daarvan bestond het continu-personeel uit een scala van beroepen. Wij hadden in ca. 1964 op de ploeg: voormalige bakkers, ex-K.N.I.L.-militairen, kruideniers, bouwvakkers, gesjeesde studenten, boeren, varensgezellen, verzekeringsagenten, etc.. Ze begonnen bij de Staatsmijnen omdat ze geen werk hadden, wat anders wilden of voor het geld, want het werk in de continu leverde een extra premie op van 33% op het basisloon. Ook de redelijk goede secundaire arbeidsvoorwaarden zoals kolen, bouwpremie, opleidingsfaciliteiten en "vast" werk waren factoren die meespeelden. De belangrijkste functies op een ploeg, de meetkamerman, machinist, chef van dienst, en enkele buitenoperators waren min of meer geschoolde mensen. De ongeschoolden werden in de praktijk zo snel mogelijk opgeleid voor een beperkte taak en konden zich in de loop van de jaren door studie en ervaring verder bekwamen tot gediplomeerd chemisch vakman.

Typerende zaken m.b.t. de continudienst waren o.a. het "boeteren" oftewel het nuttigen van de boterham en aanverwante zaken. Voordat het bedrijf in de jaren zeventig overging tot het inrichten van verblijfsruimten voor het personeel, waar kon worden gegeten, een sjekje gepaft en werkoverleg gehouden, waren deze voorzieningen er nauwelijks. De buitenoperator at de boterham in zijn bedieningshok, waar het in die kleine ruimte soms door het nuttigen van vis, "stinkkès" en andere oorzaken vreselijk kon stinken. Voor het roken was men aangewezen op het rookhok, een soort bushalteshokje met houten banken. Het stond i.v.m. het brandgevaar op veilige afstand van de fabriek en was aan de voorzijde open. Dit was nodig opdat men tijdens de rookpauze bij storingen of andere dringende werkzaamheden de omroepinstallatie kon horen en men zich met spoed naar de werkplek kon begeven.

De winter bracht voor de bediening een aantal onplezierige zaken met zich mee. Zoals al gezegd is een groot gedeelte van de apparatuur i.v.m. het brand- en explosiegevaar, in de buitenlucht opgesteld. Bij vriesweer van -15 °C en een straffe oostenwind was het geen lolletje om op een hoogte van tientallen meters te werken. Daarnaast waren de koelwaterwaterleidingen en waterhoudende apparatuur gevoelig voor bevriezing. Het ontdooien

van bevroren apparatuur was een elk jaar een terugkomende ellende. Met zulke dagen werd vanuit de bedrijfskantine erwtensoep verstrekt. In de strenge winter van 1962-63 was de aanvoer en afvoer van olieproducten naar DSM per schip onmogelijk en werd o.a. het leger met tankauto's ingezet.

Tot slot

Vanaf het einde van de jaren zeventig zien we een aantal structurele veranderingen en ontwikkelingen op allerlei gebied:

De ervaring van 15 jaar op het gebied van kraken en kunststoffabricage leidt tot verbeteringen en die worden bij de bouw van nieuwe fabrieken toegepast.

De opleiding en het kennisniveau van de bezetting zijn sterk verbeterd.

Na de explosie van NAK II is jarenlang intensief gewerkt aan de verbetering van veilige procesvoering.

De fabrieken gaan over van conventionele procescontrole naar computer-gestuurde procesregeling.

De inspraak van de werkvloer wordt belangrijk vergroot door deelname aan werkanalyse en doelgerichte cursussen.

Nieuwe processen worden opgestart (zie chronologisch overzicht).

De bezetting van de continu-ploegen loopt terug t.g.v. procesverbetering en automatisering.

De geachte lezer moet begrijpen dat het onmogelijk is om in dit bestek alle interessante zaken van het polychemiebedrijf te behandelen; toch verwachten we dat men van het voorafgaande wat wijzer is geworden.

We hopen dat de ca. 2600 mensen op het polychem. nog jarenlang samen en met voldoening dit bedrijf kunnen blijven runnen.

Wordt vervolgd

Bronnen en literatuur:

Van belangrijke gegevens wordt de bron vermeld: bv. [1-242] d.w.z. onderstaande bron nr. 1 , blz.242.

1. *De balans van de twintigste eeuw*, uitgever Harenberg, 1992.
2. Jaarverslagen van DSM
3. M. ten Horn- van Nispen, *400.000 jaar maatschappij en techniek*, 1996.
4. Archief Sociaal Historisch Centrum, Maastricht
5. *10 jaar Polychemiebedrijf*, 1970

Cartografie en heemkunde

Piet van Os, sectie geologie

Kaarten zijn onmisbaar als men er met vakantie op uittrekt; als men trektochten maakt in de bergen; voor de plannenmakers van de regering, provincie en gemeentes; bij het opzoeken van straten in een onbekende stad; bij het boren naar olie en andere delfstoffen; voor de kapitein bij het uitzetten van de koers van zijn schip; voor Erwin Kroll als hij ons op TV het weer voorspelt; voor het meten en beschrijven van onroerend goed. Zo kunnen we nog wel een tijdje doorgaan met het bedenken van toepassingen van kaarten in allerlei vormen voor allerlei doeleinden. Omdat er al eeuwenlang kaarten gemaakt zijn en omdat die ons de geografie, landschappen en steden uit het verleden laten zien, zijn zij ook een bron van informatie voor o.a. de mensen die de heemkunde als hobby beoefenen. Zij zijn immers geïnteresseerd in de veranderingen in het landschap, de loop van rivieren, het verdwijnen en opkomen van steden en dorpen, de veranderingen en uitbreidingen in hun eigen dorp, stad of streek. Ook de herkomst van plaatsnamen en buurtschappen zijn vaak terug te vinden op kaartwerken uit het verleden. De situering van plaatsen op oude kaarten kan een nuttige aanvulling zijn op historische documenten en geschriften en leidt vaak tot nieuwe inzichten en ontdekkingen in de historie, archeologie, geologie en historische ecologie. De kunst van de cartografie heeft in Nederland vooral in de periode van ca. 1570 tot 1700 een grote bloeitijd gekend en zij dominerende in die tijd wereldwijd de productie en export van kaartwerken. Enkele belangrijke auteurs die de geschiedenis van de cartografie beschrijven zijn o.a.:

Wereldwijd: John Goss, De geschiedenis van de Cartografie; de kunst van de kaartenmakers 1994.

Nederland:

a) Prof. Dr. Ir. C. Koeman: *Geschiedenis van de kartografie van Nederland; Zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden*, 1983.

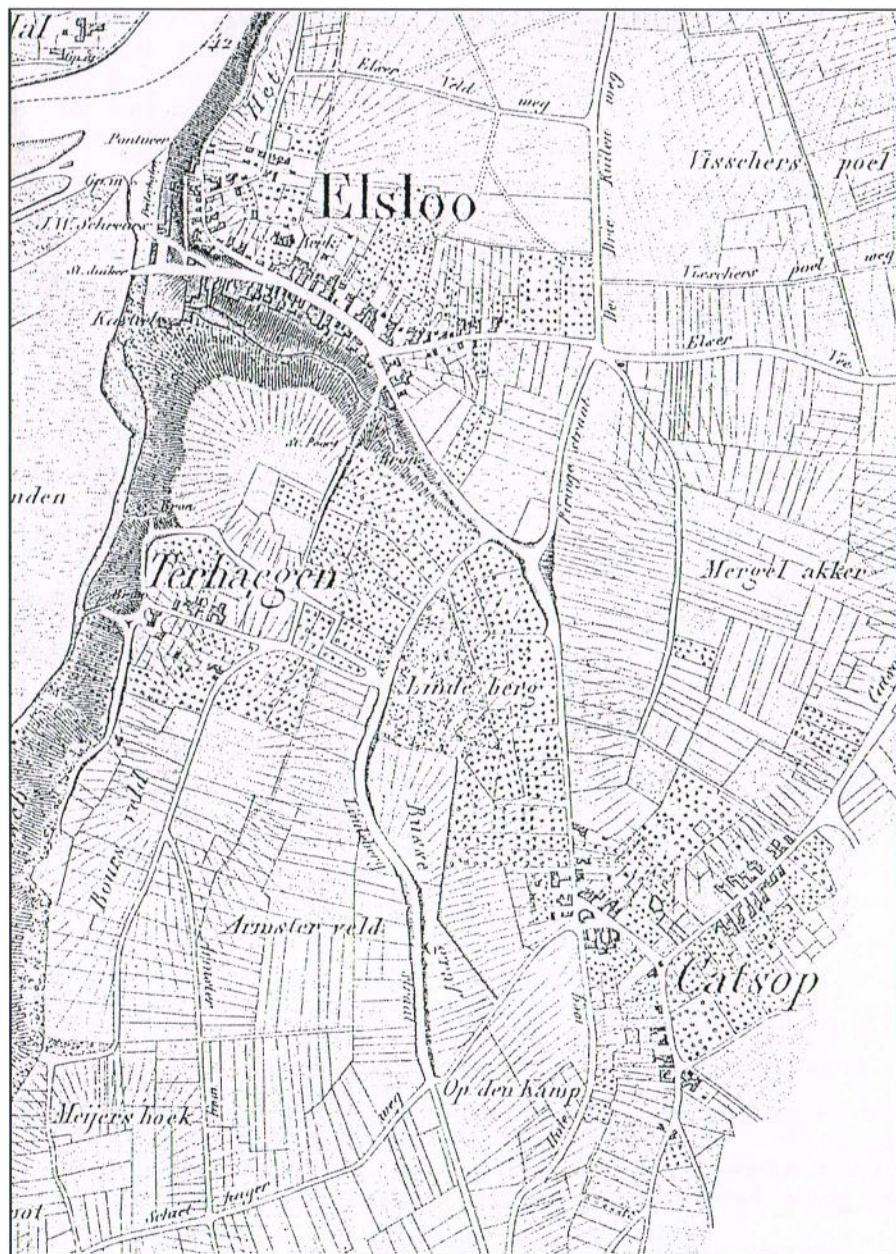
b) Handleiding voor de studie van de topografische kaarten van Nederland 1750-1850, 1963 met een herdruk in 1978.

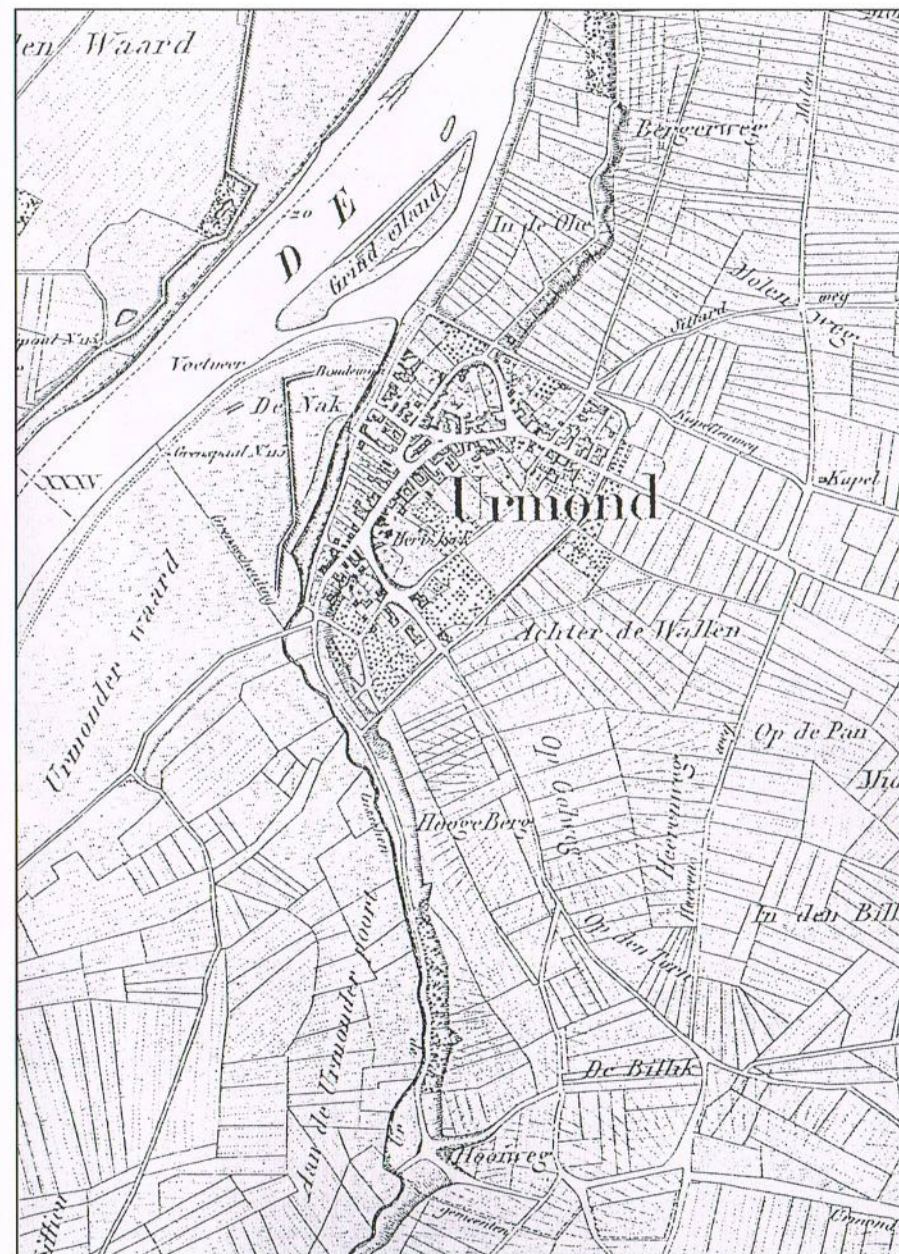
c) Mr. S.J. Fockema Andreae met medewerking van Mr. B. van 't Hoff: *De geschiedenis der kartografie van Nederland van den Romeinschen tijd tot het midden der 19e eeuw*, 1947.

d) *Ontsluiting en gebruik van historische landkaarten (LGOG 1988)*

Om de lezer reeds een voorproefje te geven van regionale cartografische zaken zijn in deze aflevering gedeelten van de zgn. rivierkaarten uit 1847 en 1848 gepubliceerd. Bijzonderheden over deze kaarten zullen voor enkele locaties worden bestudeerd en in een van de volgende Snippers behandeld worden

De kaarten zijn op een schaal van 1:10.000.

Oud Nieuws deel III

Verzameld door Joop Kloth

VERORDENING OP DE DIENST DER NACHTWACHT.

dd. 16 October 1852, gewijzigd den 20 December 1852 en den 17 Februarij 1853.

De Raad der Gemeente Stein: overwegende dat den eersten April 1852 het Reglement op den dienst der Nachtwacht heeft opgebouden van kracht te zijn, en dat ter handhaving van orde en goede politie behoort daarin voorzien te worden. Gezien de art. 135, 161, 192 en 193 van de Gemeente-wet van den 29 Junij 1851 (Staatsblad n° 85.)

Heeft goed gevonden het navolgende reglement op de dienst der Nachtwacht vast te stellen, gelijk bij deze wordt vastgesteld.

Bij het doorlezen van deze verordening uit 1853 dachten we onwillekeurig aan het gevoel van onveiligheid, waarmee onze huidige maatschappij te kampen heeft. De Steinders moeten zich wel heel erg veilig gevoeld hebben, want op een totale bevolking van ca. 1650 zielen waren in de donkere winternachten steeds twee maal drie mannen aanwezig om Stein van gespuis vrij te houden!

Art. 1

Er bestaat in de Gemeente Stein een nachtwacht, wier gewone dienst, ieder jaar op primo November zal beginnen en op primo Maart eindigen; het blijft echter aan het Gemeente bestuur overgelaten om in bijzondere omstandigheden op andere tijdstippen van het jaar dan hiervoor gemeld staan het houden van Nachtwacht te bevelen.

Art. 2

De gewone dienstdienst der Nachtwacht zal zijn van des avonds tien tot des morgens vijf ure; nogtans is het Gemeente-bestuur bevoegd het uur van optrekken der wacht te vervoegen en bij dringende omstandigheden, de

gewone wachttijd tot op vier-en-twintig uren uittestrekken, terwijl bij aanhouden van personen, door de wacht zelve, niet uit elkander mogen gaan voor en aleer, over de aangehouden personen, van welke aanhouding door den commandant zoo vroegtijdig mogelijk aan het Gemeente-bestuur zal worden kennis gegeven, is beschikt, en de aangehouden des noods aan de Maréchaussées zullen zijn overgeleverd.

Art. 3

De geheele Gemeente Stein wordt in eene Sectie verdeeld.

Art. 4

De nachtwacht bestaat uit zes personen benevens de Wachtcommandant; dus te zamen zeven personen.

Art. 5

Ieder mannelijke inwoner die den ouderdom van achttien jaren bereikt en geen zestig jaren voleind heeft; zal beurtelings tot de nachtwachtdienst worden opgeroepen, en gehouden zijn om de dienst gratis te verrigten.

Art. 6

De oudste in jaren der op de wacht opgetrokken personen zal het commandement voeren.

Art. 7

De Patrouilles sterk twee manschappen, zullen bij tour beurte door den Kommandant worden uitgezonden, en de eerste patrouille zal om half elf ure 's avonds uitgaan, welke de ronde door de geheele Gemeente zullen afleggen binnen twee ure en dus twee ure na hun vertrek weerom in het wachtlocaal terug zijn, terwijl de ander patrouille moet uitgaan en dus steeds eene patrouille alsdan op rondreize zal: buitengewone voorvallen op de ronde ontmoet maken hierop slechts uitzonderingen.

Art. 8

Geheel vervallen.

Art. 9

Van de dienst der nachtwacht zijn vrij gesteld, de Burgemeester, de Secretaris, de Raadsleden, de Gemeente-ontvanger, de Veldwachter, de Schoolonderwijzer, de Boschwachter, de Geestelijken, de Koster en al die steeds in gebrekkige ziels of ligchaams toestand verkeerden, alsmede de bewoners van Meers, Veldschuur, en Maasband, zijnde deze drie gehuchten als te klein en te ver verwijderd om deze dienst te doen.

Art. 10

Een ieder kan ter waarneming van deze dienst een plaatsvervanger stellen, deze plaatsvervanger zal moeten vallen in de termen van art. 5, en worden goedgekeurd door het Plaatselijke bestuur en wel uiterlijk op dien dag voor dien op welke hij op wacht moet trekken.

Art. 11

Hij die verlangt deze dienst aftekoopen zal voor iedere tourbeurte in de Gemeentekas storten dertig Cents, welke zullen besteed worden voor loon der plaatsvervangers, hij zal hiervan moeten kennis geven aan het Plaatselijk bestuur vier-en-twintig uren te voren met overlegging der kwitantie van de Gemeente-Ontvangers der gedane storting.

Art. 12

De Burgemeester is van regtswege opperhoofd der wacht hij benoemd hiertoe bestuurders, ten einde in zijnen naam voor den geregelden dienst te waken; van deze benoeming wordt bij afkondiging en aanplakking op de gewoone plaats en tijd kennis gedaan.

Art. 13

De oproeping voor de gewone dienst der nachtwacht zal door den veldwachter bij monde aan de woonhuize van den wachtplichtigen, ingevolge daarvan jaarlijks op te maken Rooster, zes-en-dertig uren voor den dienst geschieden.

Art. 14

De personen behoorlijk opgeroepen en op tijd en plaats niet verschenen zullen op last van den wachtbestuurder ter hunne kosten door loonwachters worden vervangen onverminderd de ingelooopenene straf.

Art. 15

De wachthebbende manschappen zijn aan hunnen kommandant eerbied en gehoorzaamheid verschuld, zij mogen in staat van dronkenschap de wacht niet optrekken, noch zich op wacht zijnde dronken maken en zich geheel niet ophouden op plaatsen waar hunne tegenwoordigheid niet vereischt wordt.

Art. 16

Zij zullen in het oog houden alle verdachte personen en in het bijzonder vermoedelijke landloopers, bedelaars en sluikers; zij vragen aan hen inlig-

tingen aangaande hunnen naam, woonplaats, beroep alsmede omtrent het doel waartoe zij op weg zijn, en bevindende op heeterdaad dat deze personen zich aan misdrijf schuldig maken, hen aanhouden en geleiden voor den Burgemeester.

Art. 17

De wachtplichtigen zijn gehouden zich te begeven in het lokaal of lokalen van wege het Gemeentebestuur in deze Gemeente tot het ontvangen der wachters bestemd en aangewezen.

Art. 18

Bij buitengewone gevallen kan de wacht bij dag en nacht, zoals bij rust-verstoring, brand en watersnood enz. dor het Plaatselijk bestuur opgeroepen worden, en het getal der manschappen kan dan naar goedvinden worden vermeerderd.

Art. 19

De in deze gevallen te doene diensten bestaan in handhaving der openbare orde en aanbrenging van hulp welke diensten niet langer dan twaalf ure onafgebroken zal duren.

Art. 20

De oproeping van de dienstplichtigen om de diensten in art. 19 omschreven te doen geschiedt, zoals het Plaatselijk bestuur in dergelijke noodlottige voorvallen het doeltreffenste zal vinden en ieder der dienstplichtigen is alsdan verplicht dadelijk op te komen en aan de bevelen voor het Plaatselijk bestuur te geven te gehoorzamen.

Art. 21

Is geheel vervallen

Art. 22

Ieder overtreding van deze verordening zal gestraft worden voor zooveel bij geene wet tegen dergelijke overtredingen is voorzien, met eene geldboete van een tot vijf gulden.

Art. 23

Dit tegenwoordig reglement zal in werking treden op den derden dag na dien waarop hetzelfde is afgekondigd. De uitvoering daarvan is ieder zoveel hem aangaat opgedragen.

Aldus vastgesteld in de openbare vergadering van den Gemeente-Raad

van Stein op dag, maand en jaar als boven.

Waren tegenwoordig: M. Janssen, L. Cardinaals, M. Lotz, P. Janssen, J. Bergs, en J.M. Dirix, secretaris.

Bron: Gemeentearchief Sittard

Elsloo, Natuurhistorisch Genootschap op bezoek in Elsloo, 1933

Het volgende verhaal is een stukje uit het verslag van een uitstapje van de leden van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg op een mooie zomerdag in 1933 naar Elsloo, ter bezichtiging van de werken aan het Julianakanaal.

Te 31/4 uur vertrokken de deelnemers, waarbij zich thans meerderen hadden aangesloten, per autobus naar Elsloo. Waar de belangstelling voor de geologisch-palaeonthologische excursie veel groter was, dan voor de botanisch-entomologische, werd besloten, 't gezelschap niet te splitsen, maar de geologische excursie te laten doorgaan en deze te besluiten met een wandeling door Park "Terhagen"

Te Elsloo wachtte de Burgemeester der gemeente ons bij den grooten zwerfsteen op en sprak de volgen woorden.

Als Burgemeester der Gemeente, welke door uw Genootschap werd uitgekozen tot het

houden van Uw jaarlijksche excursie, stel ik er prijs op, U allen hier hartelijk welkom te heeten. Dat juist deze gemeente gekozen is voor Uw excursie, zal zijn oorzaak gevonden hebben in het feit, dat Elsloo, vooral in de laatste jaren, veel materiaal geleverd heeft voor de studie, waarop vele Uwer zich toeleggen. Het verheugt mij hier de gelegenheid te hebben, Uw Genootschap dank te kunnen zeggen voor het werk op Uw veelzijdig gebied in deze gemeente verricht. Veel van hetgeen de historie van Elsloo betreft, is hierdoor tot klaarheid gekomen. Meer bijzonder wensch ik hier een woord van dank te richten tot een Uwer trouwste leden, Dr. Beckers, voor de moeite, welke hij zich getroost heeft om de geheimen, tot heden onder de grond verborgen, tot oplossing te brengen.

Vooral voor zijn zorgen besteed aan de redding, als ik het zo uitdrukken mag, van den alhier geplaatsten zwerfsteen, zeg ik namens de heele gemeente hartelijk dank. Zonder het waakzaam oog van Dr. Beckers zou

deze steen voor altijd zijn verloren geweest.

Mijne Heeren, ik spreek de hoop uit, dat deze excursie voor allen zeer leerrijk moge zijn en strekken moge tot groei en bloei van het Natuurhistorisch Genootschap en heet U allen nogmaals hartelijk welkom.

...

Urmond, oprichting carnavalsvereniging de Waterratte in Urmond, 1951

Op 7 januari 1951 werd besloten een carnavalsvereniging op te richten. Dit gebeurde door enige Urmondenaren wier carnavalsbloed kroop waar het niet gaan kon. Om zover te komen werd van elke Urmondse vereniging een afgevaardigde uitgenodigd. Als belangrijkste initiatiefnemer moet Pierre Muris worden aangeduid, die ook de eerste vorst werd.

Urmonds carnavalspioniers van het eerste uur waren: Pierre Muris, Thei Tholen, Willem Janssen, Lei Hamers, Sjang van de Beucken, Harie Breuls, Hoebèr Breuls, Hoebèr Hendrix-(Meuwissen), Piet Delafranconi, Jan Muris, Driek Wijnands en Zef Wijnands. Het doel van de jonge vereniging was te komen tot een geleide carnaval en het verzorgen van de optocht. Ondanks de korte voorbereidingstijd trok met carnaval 1951 een bescheiden optocht door Urmond. Fanfare St. Martinus was bijvoorbeeld gecostumeerd in geleverde papieren zakken, terwijl de eerste na-oorlogse prins Thei II (Thei Tholen) zijn triomftocht door Urmond maakte in een open personenwagen.

Eerder was prins Thei II als heerser over de "Waterratte" uitgeroepen, als opvolger van zijn peetoom Thei Driessen. Deze had waarschijnlijk in 1930 als prins Thei I de scepter gezwaaid. De door Harie Breuls bedachte naam "De Waterratte" had reeds algemeen ingang gevonden.

De eerste na-oorlogse Waterratte-tempel werd het café van de ouders van de nieuwe prins, café Tholen. Na loting tussen hem en Hub Breuls was Thei Tholen prins geworden. In dit eerste jaar werden diverse door Urmondse artiesten gelanceerde carnavalsliedjes getest door vorst Pierre Muris en zijn Raad van Elf. De artistieke producten van de "Twee vrolijke kletsoppen" sloegen direct in en werden uit volle borst meegezongen tijdens de drie dolle dagen. Enkele titels: "Pômpen of verzoep", "Uerment, zoã geis te nao de maon" en "Jûh Uerment Jûh".

Op 28 januari vond de eerste carnavalszitting plaats van de piepjonge carnavalsvereniging De Waterratte. De nieuwe prins werd door Pierre Muris geïnstalleerd als heerser over het "Waterratteriek"

Tijdens de zitting werd de prins toegesproken door burgemeester V. Ruypers. Deze legde na zijn toespraak door de overdracht van de sleutels van het gemeentebestuur, het bestuur van Urmond gedurende de drie dolle dage in handen van de prins. Na proclamatie van de prins werden de officiële plechtigheden gesloten. De zitting werd voortgezet met het optreden van verschillende Urmondse vedetten.

Het parool voor de Urmondse carnaval 1951 was "Pômpen of vezoepe". Zoals gezegd trok de Urmondse bonte stoet op maandagmiddag 5 februari door de straten van het oude Maashavenplaatsje.

Bron: Vastelaovond in Urmond, Harry Strijkers

Verenigingsnieuws nr.29

Archeologie Even voor stellen: Stan Kopec en Tycho Wijnans hebben zich aangemeld als nieuwe leden van de sectie archeologie. Piet pijpers is bezig met de introductie van deze leden. Wij heten hun van harte welkom en wij hopen dat zij met veel voldoening straks meewerken aan projecten van de sectie archeologie.

Besprekingen In de maand oktober en november zijn door de werkende leden van onze vereniging een aantal besprekingen belegd ter bezinning over de praktische gang van zaken in de vereniging. Tevens zijn i.v.m. het 20-jarig bestaan van de Heemkundevereniging Maasstreek in het jaar 2002 een aantal voorstellen gedaan van projecten en evenementen om dit jubileum enige luister bij te zetten.

CD-ROM's Bij de vereniging zijn ter instructie en als studiemateriaal 2 CD-ROM's aangeschaft: a- Geologische excursie Ardennen, geologie rondom de plaattektoniek van de open universiteit van Nederland en b- Het ontstaan van West-Europa, continenten reizen over de aarde van P.W.Bosch.

Aanwinsten Aanwinsten van onze bibliotheek o.a.:

Nationaal goed, feiten en cijfers over onze samenleving 1800-1999 van het C.B.S..

Het groene kleed, Toekomst voor de Nederlandse natuur van Jan van Gelderen.

Geschiedenis van Limburg deel I van Jos Venner.

Bijdrage van de historische ecologie

van de Limburgse Kempen (1910-1950) van Joël Burny.

Jaarverslag 1998 van de Maas van de RIWA.

Klimaat in beeld Teleac-cursus.

De geschiedenis van de kartografie van Nederland, zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden van C.Koeman.

De geschiedenis der kartografie van Nederland van den Romeinschen tijd tot het midden der 19e eeuw van S.J. Fockema.

Topografische Rivierkaarten van onze omgeving uit ca. 1847.

Topografische kaarten van onze omgeving uit 1864 en 1920.

Jammer Het gezamenlijke project in het Theehuisje in het kasteelpark Elsloo, een initiatief van het I.V.N. Elsloo en de HV. Maasstreek, dat in 1993 tot stand is gekomen en waarin in diverse panelen aan de bezoekers van het park informatie werd verschaft over de geschiedenis van het kasteel, natuureservaat Bunderbosch, de Botanische Tuin, het Maasdal enz. enz., is door voortdurende vernielingen en vervuilingen, stopgezet. Ondanks dat keer op keer de vernielingen en vervuilingen zijn hersteld en schoongemaakt, was de toestand niet meer houdbaar. Het is jammer, dat dit voor de gemeente Stein representatief project, door de huidige verloederde mentaliteit van een klein deel van de jeugd niet haalbaar is gebleken.

Tot slot wensen wij alle leden, abonnees en sponsors een
voorspoedig en gelukkig 2001

Deze publicatie kwam mede tot stand door de steun van:

J. L'Ortye, Transportbedrijf, Hoensbroek
Haan optiek, Brillen oogmeting en contactlenzen, Stein
Martin Mols, Juwelier, Stein
Jack Reijnders, Assurantiekantoor, Beek
Van Lankeren, Tuinarchitectuur, Stein
Poeth & Voncken, Notariskantoor, Stein
Jack Waayen, EP, Stein
Budé, Bouwmaterialen, Beek
Daemen, Uitvaartcentrum, Elsloo
de Koning, Bloemenmagazijn, Stein
Decker-Jacobs, Kwekerijen, Elsloo
Meuleberg, Recycling, Stein
J.A.G. Pijpers, Tuinarchitectuur, Elsloo
Hans van Gorp, Bloemsierkunst, Stein
H.M.J. Peerbooms, Schoonheidssalon, Elsloo
Verhaeg & Zn, Schilderwerken, Urmond
Restaurant François, Stein
GTI Mechanical, Geleen
P.B. Bors, Assurantiën, Berg aan de Maas
Fa. Meijers, Slagerij, Elsloo
Jules Dierick, Fotografie, Stein
W. op de Camp, Stijlkeukens, Stein
De Babbelaer, Snoepwinkel, Stein
Wim Sonneveld, Slijterij, Stein
Göbbels, Videoregistratie, Geleen

Druk: DrukVorm Geulle